

1. Rusiyada dizaynın yaranması

Oktyabr inqilabi ilə Rusiyada baş verən dəyişikliklər incəsənətdə də yan keçmədi. Keçmiş kanonların inkar edilməsi, inqilab ideallarına cavab verən adekvat əvəzətmələrin sürətli axtarışını tələb edirdi. İncəsənətdə aparılan axtarışlar və təcrübələr avanqard cərəyanların poeziyada və ədəbiyyatda futurizm, kubizm, təsviri sənətdə-sprimatizm, memarlıqda konstruktizmin inkişafına gətirib çıxardılar.

Əgər Qərbi Avropada XX əsrin əvvəlində dizaynın formalaşması öncə sənaye firmalarının mallarının bazardakı rəqabət artırma qabiliyyətini yüksəltmək idi isə, nə inqilabdan öncəki Rusiyada, nə də ki, gənc Sovet Respublikasında sənaye tərəfindən belə sifarişlər yaradılmamışdı. Sovet dizaynı öz başlanğıcını rəssamların və nəzəriyyəçilərin (sosioloqların və sənətşünasların) sol cərəyanlarından götürür.

Müxtəlif təsviri avanqard cərəyanları ilə yanaşı, inqilabdan sonrakı Rusiyada, kökləri XX əsrin əvvəllərinin futurizminə uzanan “Sənaye incəsənəti” hərəkatı yaranmağa başlayır. Onun tərəfdarları yeni incəsənəti “praktiki fəaliyyətin yeni forması” kimi elan edərək, köhnə dəzgah sənətini inkar edirdilər. Bu hərəkat sənaye sferasından kənar yaranmışdı, bir tərəfdən o, sol cərəyanların rəssamlarına, digər tərəfdən isə nəzəriyyəçilərə (sosioloqlar və sənətşünaslara) əsaslanırdı. Buna görə də istehsal incəsənəti parlaq ifadə edilmiş sosial-təsviri xarakter daşıyırdı. İstehsalçılar (rəssamlar və nəzəriyyəçilər) sanki yeni cəmiyyətin tapşırığına əsasən sənayenin sosial sifarişini ifadə edirdilər.

2. İstehsal İncəsənəti

Müxtəlif təsviri avanqard cərəyanları ilə yanaşı, inqilabdan sonrakı Rusiyada, kökləri XX əsrin əvvəllərinin futurizminə uzanan “Sənaye incəsənəti” hərəkatı yaranmağa başlayır. Onun tərəfdarları yeni incəsənəti “praktiki fəaliyyətin yeni forması” kimi elan edərək, köhnə dəzgah sənətini inkar edirdilər. Bu hərəkat sənaye sferasından kənar yaranmışdı, bir tərəfdən o, sol cərəyanların rəssamlarına, digər tərəfdən isə nəzəriyyəçilərə (sosioloqlar və sənətşünaslara) əsaslanırdı. Buna görə də istehsal incəsənəti parlaq ifadə edilmiş sosial-təsviri xarakter daşıyırdı. İstehsalçılar (rəssamlar və nəzəriyyəçilər) sanki yeni cəmiyyətin tapşırığına əsasən sənayenin sosial sifarişini ifadə edirdilər. İstehsal

incəsənətinin nəzəriyyəçilərindən biri B.Arnatov, incəsənəti: “sənətkarlığın ali ixtisaslaşdırılması” adlandırırdı. Sosial-texniki (universal) məqsədəuyğunluq-bədii fəaliyyətin yeganə qanunu və yeganə meyarıdır. Adətən o, sonuncunu formayaradıcı fəaliyyətlə eyniləşdirirdi. Buradan formayaratmaya əsasən, əşya ixtisaslaşdırıldıqca, bədiiləşir. Sənaye incəsənətinin digər nəzəriyyəçisi B.Kuşner mühəndis fəaliyyətini təhlil etdikcə bu nəticəyə gəlib çıxır ki, rəssam: “rəssam-mühəndisə” çevrilərək, mühəndisi əvəz edib istehsalata daxil olmalıdır. Əslində bu, tamamilə yeni layihə mədəniyyətinin ilk nəzəri əsaslarıdır. Buna əsasən incəsənətlə mühəndislik sənəti nəhəng təsviri, sosial tərbiyəvi potensiala malik olan ən yeni elm və texnika nailiyyətləri üzərində qurulmuş müəmmalı sintezdə qovuşurlar. Bütün bu xüsusiyyətlər, daha sonralar “dizayn” adlandırılan, yeni hadisənin daha yüksək inteqral mədəniyyətin qurulması üçün güclü vasitələrdir. A.Rodçenko, El-Lisitski, V.Tatlin kimi avanqardçı-rəssamların adı istehsal incəsənəti ilə bağlıdır.

3. İnqilabi bayramların tərtibatı

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində yaradılan dizaynın kütləvi tətbiqinin əsas sferaları: bayram tərtibatları, şüar, reklam, kitab hasilatı, sərgilərin tərtibatı, etatr və s. idi. Real sosial sifarişin aydın ifadə olunan ideoloji təşviqat xarakterli olduğuna baxmayaraq, rəssamlar, artıq bu mərhələdə də yeni təsviri tərtibat üsullarından istifadə edərək təsviri-konstruktiv problemlərə diqqət yetirirdilər. bunun üçün (tribuna, təşviqat qurğuları, köşklər, teatr qurğuları və s.) onlar bütün imkanlardan istifadə edirdilər.

Eskizlərin və həyata keçmiş işlərin təhlili göstərir ki, şəhər mühitinin təsviri tərtibatının artıq ilk təcrübələrində, sperqrafikanın üsullarına yaxın olan xüsusiyyətlər üzə çıxırdılar. Rəssamlar mövcud olan memarlıq siması ilə şəhər mühitinin müqayisə edilə biləcək yeni simasını yaratmağa çalışırdılar. Bu yeni inqilabi tərtibatı, şəhərin köhnə “burjuaziya” tikililərindən ayırmaq üçün, şüurlu yaradıcılıq yolu idi. Memarlığa olan münasibətlər sanki tərsinə çevrilmişdilər: rəssamdan memarlıq kompozisiyasına üzvi sürətdə daxil olmaq əvəzinə, onun maksimal dərəcədə qeyd edərək memarlıq quruluşunun üzərinə yeni təsviri tərtibat quruluşunu qoymaq tələb olunurdu.

Ölçülərinə görə şəhərin böyük ərazilərini əhatə edən iştirakçı kütlələri, tərtibat vasitələri və mütəxəssislər (memarlardan başlayaraq, rəssamlar, musiqiçilər, şairlər,

rejissorlar və ssenaristlərə qədər) cəlb olunan geniş miqyaslı inqilabi bayramların tərtibatının şəhər mühitində sovet dizaynının yaradılmasında böyük rolu var idi. Mobil tribunalar və təşviqat qurğuları model köşkləri layihələndirmənin geniş yayılmış obyektlərindən biri idi.

4. Müstəqil dövlət rəssamlıq emalatxanaları

1917-ci ildən sonra ölkədaxili təsviri təhsilin bütöv sisteminin yenidən təşkili həyata keçmişdi. Bir çox şəhərlərdə yeni tipli təhsil müəssisələri yaradılmışdı. Müstəqil dövlət rəssamlıq emalatxanaları (SQMX-свободни государственные художественный мастерские). Onların yaradılmasının əsas ideyası, akademik təhsil üsullarından uzaqlaşaraq, individual emalatxanaların yeni sisteminin təşkili idi. Hər bir tələbəyə, onun tərəfindən seçilmiş rəhbərin emalatxanasında oxumaq imkanı verilirdi.

Moskvada Stroqanov təsviri-sənaye məktəbinin və Təsviri heykəltəraşlıq və memarlıq məktəbinin əsasında Birinci və İkinci MDRE (müstəqil dövlət rəssamlıq emalatxanaları SQXM) yaradıldılar. 1920-ci ildə onlar Ali texniki rəssamlıq emalatxanaları (XUTEMAS-выкнии художественно-технически мастерские) ilə birləşdirilmişdilər. 1927-ci ildə onlar Ali texniki rəssamlıq institutuna çevrildi. 1930-cu ildə onun əsasında Ali inşaat-memarlıq institutu (высший архитектурно-строительный институт ВАСИ, indi MARXI), Moskva poliqrafiya institutu, Moskva tekstil institutunun rəssamlıq fakültəsi yaradılmışdı.

VXUTEMAS-ın məqsədi sənaye üçün yüksək ixtisaslaşdırılmış “sənətkar-rəssamlar, eləcə də təlimatçıları və texniki peşə təhsili üçün rəhbərlər hazırlamaq” idi.

VXUTEMAS-səkkiz ixtisaslaşdırılmış fakültədən ibarət idi: memarlıq, ağac emalı, metal emal, poliqrafiya, tekstil və keramika, eləcə də rəssamlıq fakültələri-rəssamlıq, heykəltəraşlıq.

5. Ali bədii-texniki emalatxanalarının (ABTEE) layihələndirmənin maket üsullarının daxil edilməsi

VXUTEMAS-a layihələndirmənin maket üsulu daxil edilmişdi. Onun müəllifi N.Ladovski hesab edirdi ki, gələcək memar həcmi-məkan kompozisiya ilə düşünməyi öyrənməli idi, kağızda deyil, həcmdə eskiz yaratmalı idi və yalnız ondan sonra, həcmdə

işlənmiş kompozisiyanı kağıza köçürməli idi. Belə üsul ifadə etmə vasitələrini hazırlayarkən fantaziyaya sərbəstlik verməyə kömək edirdi.

Ağac və metal emalı fakültəsində A.Rodçenko, El Lisitski, V.Ttalin və İstehsalat incəsənətinin başqa nümayəndələri dərs deyirdilər. Onların əsas iş prinsipləri: materialların və konstruksiyaların əlverişliliyi, məkanın səmərəli istifadəsi məmulatların çox funksionallığı və mobilliyi idi. Səthi bəzədilmələr qəti surətdə qəbul edilmirdi. Əşyaların gigiyenikliyinə böyük diqqət yetirilirdi. Onlar prinsiplərindən çoxu sonralar dizaynın qaydalarına çevrildilər.

10 il ərzində, metal emalı fakültəsinin peşəkar hazırlığına A.Rodçenko rəhbərlik edib. Onun tərəfindən işlənmiş layihələndirmə konsepsiyasını dizayn-yaratmanın ilk sistemi kimi də ifadə etmək olar.

6. Ali bədii-texniki emalatxanalarında konstruksiya və kompozisiya kursları

10 il ərzində, metal emalı fakültəsinin peşəkar hazırlığına A.Rodçenko rəhbərlik edib. Onun tərəfindən işlənmiş layihələndirmə konsepsiyasını dizayn-yaratmanın ilk sistemi kimi də ifadə etmək olar.

Dərs tapşırıqları iki istiqamətdə inkişaf edirdi: əşyaların yaradılması-“konstruksiya” və metal üzünün emalı-“kompozisiya”

“Kompozisiya” kursu tələbələrə səthlərin emalı texnologiyasına yiyələnməyə kömək edirdi, məmulatların təsviri-dekorativ həllində təcrübələr aşılırdı. Müəyyən (konkret) tapşırığın qoyuluşu əşyanın funksiyasının dekorativ təsvirini təbii edirdi. Bu, mal nişanı, işıq reklamı, üzlük plitənin (plitka) təsviri yaxud döş nişanı ola bilərdi. Məmulatın səthinin bu cür tərtibatı əl deyil, sənaye texnologiyasına söykənirdi: ştamplanmanın üsulları tədqiq edilirdi, qravirovka (oyma, həkk etmə), qalvanotexnika, rənglənmə texnologiyası, çap üsullarından istifadə edilirdi.

Yaratma (конструирование?) üzrə dərs tapşırıqları mürəkkəbliyinə görə layihədən layihəyə dəyişirdi: yalnız bir funksiya yerinə yetirən əşyalardan, çox funksiyalı əşyalardək; sadə konstruksiyalardan-daha da mürəkkəblərdək; metal əşyadan-metalın ağaclarla, keramika ilə, dəri ilə və başqa materiallarla uyğunlaşdırılmasına.

Yaratma üzrə ilk dərs tapşırıqları gündəlik sadə əşyaların: qaşığı, qapının qulpu, qazan, ütü, qayçı, nalın layihələndirilməsi. Rodçenkonun fikrinə əsasən, yaradıcılıq yanaşmasını gündəlik sadə əşyalarda üzə çıxarmağı, orijinal və onunla yanaşı konstruksiya və formanın rəşional həllini tapmağı öyrənmək lazımdır ki, sonra bu həlli dəfələrlə sənayedə təkrar edəsən.

7. Əsas pedaqoji prinsiplər

Bauhauzun proqramında Valter Qropius müəllim və tələbələrin dostluğunu yaratmağı, orta əsrlərin məbəd tikintilərində olan ustaların, köməkçilərinin və şagirdlərin: memar və bənnaların, heykəltəraş və rəssamların, daş və ağac üzərində naxış qazıyan ustaların, dülgər və xarratların, vitraj ustalarının birliyində olduğu kimi, bütün təsviri yaradıcılığının növlərini birləşdirməyi, qarşısında məqsəd qoymuşdu. Onilliklərlə hərdən də daha çox zaman başa gələn kilsənin ucaldılması və bəzədilməsi, spesifik xüsusiyyətləri vəhdət və mənəvi düşüncələri olan obyekt üzərində əmək, onların ümumi işini birləşdirirdi. Almaniyada “Bauhütte” (“tikinti koması”, Bauhauz adı buradan götürülüb) adlandırılanlar, məişətdə və bu cəmiyyətlərin içində olan əlaqə sistemində xüsusi iz qoyurdular.

Bauhauzun ilk addımları, onun yaradıcıları tərəfindən ən geniş planda qəbul edilən və edilməyən sosial-estetik mövqelərdən ayrılırdı. Bauhauzun ilk proqramının pafosu buradan yaranırdı. Bauhauzun ilk proqramında deyilirdi:

“Hər bir təsviri fəaliyyətin əsas məqsədi-binadır! Bir zamanlar onun bəzədilməsi təsviri incəsənətlərin ən əsas məsələsi idi və onlar memarlığın ayrılmaz hissisi idilər. İndi onlar yalnız birgə görülən iş və bütün yaradıcı işçilərin fəaliyyətinin qarşılıqlı anlayışı və bir yerdə görülən iş nəticəsində qapalı təklidən çıxarılanlar. memarlar, heykəltəraşlar və rəssamlar tikilinin bütün hissələrinin yenidən dərk etməyi öyrənməli və qəbul etməlidirlər; yalnız onda qeyri-ciddi (salon) incəsənətdə itirdikləri arxitektonik ruhla öz əsərlərini dolduracaqlar. Memarlar, heykəltəraşlar və rəssamlar-biz yenidən sənət qayıtmalıyıq! Peşədən böyük incəsənət yoxdur. Rəssamlar və sənətkarlar arasında prinsipial fərq yoxdur. Rəssam sadəcə sənətkarın ali pilləsidir. Qeyri-adi incəsənət yalnız Allahın mərhəməti nəticəsində çiçəklənə bilər, ustalığı qanunları isə hər bir rəssam üçün mütləqdir. Həqiqi formaların yaranmasının mənbəyi buradadır.

8. Müharibədən sonrakı çətinliklərə baxmayaraq yeni tipli məktəbin yaradılması

Biz bir yerdə, hər şeyi vahid obrazda birləşən gələcəyin yeni binasını yaradıb ucaltmalıyıq.

Bu proqrama əsasən, müharibədən sonrakı çətinliklərə baxmayaraq yeni tipli məktəbin yaradılmasına başlandı. Müvafiq pedaqoji kadrlar dəvət olundu, emalatxanalar yaradıldı və tədris proqramları inkişaf etməyə başladılar. İlk illər pedaqoji və təsviri axtarışlar və təcrübələr ili oldular.

Bauhauzda tədris, hazırlıq kursundan başlayırdı. Burada tələbələrə material, forma, rənglə işləməyi öyrədirdilər. Bu hazırlıq kursu hamı üçün məcburi idi və yalnız onun müvəffəqiyyətlə bitirənlər mebel, keramika, metal, tekstil, divar təsviri, səhnə dekorasiyası, qrafik və foto incəsənətinin emalatxanalarında xüsusi fənlərin tədrisinə başlayırdılar.

Hazırlıq kursunu Valter Qropius, gənc rəssam İohanes İttenə həvalə etmişdi. Vyanadakı pedaqoji fəaliyyəti dövründə İtten rəng, məkan və kompozisiyanın dərk etmə sahəsində tamamilə yeni üsul yaratmışdı. Bu qeyri-adi üsul, Bauhauzun mövcud olduğu dövrdə meşşanları qəzəbləndirirdi. İttenlə bərabər, Bauhauzda alman heykəltəraş Gerhara Marks və Layonel Fayningerd işləyirdilər. 1921-ci ildə bu qrupa rəssam Paul kecyedə qoşuldu. 1921-ci ildə öncə Oskar Şlemmer.

Sonra 1922-ci ildə Vasili kadinski, 1923-cü ildə isə Moqoli-Nad kimi bir çoxları abstraksionist qruplaşmalardan Bauhauza qoşulurdular. Bu rəssamların əməkdaşlığı mücərrəd (abstrakt) incəsənətə güclü meyllə ifadə edilir və Bauhauzun keçdiyi inkişaf mərhələlərini əks etdirir.

9. 1925-1932-ci illərdə Bauhauz Dessauda

1925-1932-ci illər Bauhauz Dessamda

Bauhauz mədəni ənənələri ilə məşhur olan Vaymardan, gənc aviasiya və kimya sənayeli Dessyanya 1925-ci ilin baharında köçürülürdü. Burada, Valter Qropius Bauhauzun yeni iqamətgahı layihələndirməyə imkan tapdı.

Bauhauzun kompelsinin tikinti proqramının əsas bina Bauhauzun və müəllimlərin emalatxanalı evlərinin ucaldılması daxil idi.

Əsas bina müxtəlif təbəqələrdə bir-birinə kəsən istehsal emalatxanalı tədris auditoriyalı, inzibati məkanlı Г-şəkili korpuslar olan kompozisiyadan ibarət idi. İnzibati tədris korpusları internatın altı mərtəbəli bloku ilə birmərtəbəli cinahla birləşdirilirdi. Birləşdirici cinahda iclas zalı, yeməxana, səhnə yerləşirdi və bu məkanların hamısını birləşdirdikdə zal yaranırdı. Buraya məktəbin əsas vestibulundan daxil olmaq olurdu. Keçid və dayaq kompleksə xəfiflik və səlislik verirdi, şüşə divarlar isə bunu daha da gücləndirirdilər.

Məktəbin şəxsi binasının tikilişindən sonra, burada əlverişli iş şəraiti yaranırdı. Valter Qropiusun layihəsi əsasında tikilən yeni bina 4 dekabr 1926-cı ildə minlərlə qonağın-tanınmış siyasətçilərin, alman və xarici memarların, rəssam və alimlərin iştirakı ilə təntənəli sürətdə açıldı.

Sonralar Qropius qeyd edirdi ki, Dessanda Bauhauzun inkişafında Vaymar planları gücləndi və onların sosial əhəmiyyəti üzə çıxdı. Onlar öz tamamlığını çox şeydə tapdı. Pedaqoji sistemin gələcək təşəkkülü və formayaratmanın inkişafı baş verdi. Sənaye istehsalına müraciət, tədris kurslarında daha da aydın ifadə olundu. Yeni tədris profili-sənaye formayaratması tərtib olundu. Bu dövr eləcə də sənaye ilə daha da yaxın əlaqəsi ilə də səciyyələndirilir. Sənaye ilə iş birliyi, onunla ifadə olunurdu ki, yeni məktəb sənayeyə istehsal üçün nümunələr verirdi: işıqlandırıcı armatur, xalçalar, parçalar və polad borulardan hazırlanmış məşhur mebellər.

10. Bauhauz əsərlərinin memarlıq və dizayn sahələri

Yeni tədris profili-sənaye formayaratması tərtib olundu. Bu dövr eləcə də sənaye ilə daha da yaxın əlaqəsi ilə də səciyyələndirilir. Sənaye ilə iş birliyi, onunla ifadə olunurdu ki, yeni məktəb sənayeyə istehsal üçün nümunələr verirdi: işıqlandırıcı armatur, xalçalar, parçalar və polad borulardan hazırlanmış məşhur mebellər.

Bauhauzun əsərlərinin memarlıq və dizayn sahəsində ən məşhur əsərlərindən-Vaymardakı “Am Xorn” evi; Bauhauzun binası; bir sıra yaşayış evləri, əmək birjası və Dessandakı Torten qəsəbəsi-memarlıqda funksionalizimin klassik nümunələridirlər; memarlıq və interyer sintezi ilə layihələnmiş. O.Şlemmerin modernist heykəltəraşla kompozisiyaları və V.Kandinskinin abstrakt (mücərrəd) rəsmi, bu gündə müasir olan T.Boqler və M.Brandtın metal və keramikadan hazırlanmış qabları. V.Vangelfeldin masa

lampası, Y.Xartviqin Bauhauz-şahmatlar, bu günədək istehsal olunan və müasir ofis inrteryerlərində prestiji olan, M.Broyerə məxsus olan nikəllənmiş polad borulardan hazırlanan “Vasiliy” kreslosu, bütün dünyada dizayn şedevri kimi məşhurdur.

11. Düzgün obyektlərin təşkil etmə xüsusiyyətləri

Dizaynda formanın təşkili mühüm yer tutur.Çox hallarda bu anlayış, “Dizayn” anlayışının sinonimi olur. Təsadüfi deyil ki, bizim ölkəmizdə dizayner bir çox illər konstruktorrəssam adlanırdı.Bununla bərabər, dizaynda təşkil etmənin öz xüsusiyyətləri var.

Bu gün insan fəaliyyətinin hər hansı bir sferasını dizayner təsəvvür etmək çətindir. Mebeldən, geyim modellərindən başlayaraq, müasir avtomobil və kosmik gəminin konstruksiyasına kimi hər şey, dizayner əməyinin məhsuludur.

Dizaynerin istehsalın texnologiyasından və istifadə edilən materiallardan, məmulatın funksional təyinatından, bədii ideya və müasir texniki imkanlardan asılı olaraq, konstruktiv həllərin geniş spektrini tələb edir.

Bu da, dizaynı, məsələn tikilinin zahiri görünüşünün forma zənginliyinə sadəcə bir neçə konstruktiv sxemlərin təşkil etdiyi və indiyə qədər də ənənəvi tikinti materiallarından, konstruksiyalardan və texnologiyalardan istifadə olunan, memarlıqdan seçir. Və “Memarlıq-daşda donan musiqidir” zərbi –məsəli indiyə qədər aktualdır, çünki memarın işlədiyi material əsasən təbii yaxud süni daşdır.

Bu gün dizayner müxtəlif materiallarla istər ənənəvi ağac, dəri, şüşə, keramika, istərsə də yeni olan plastmaslar, kompozitlər, ərinmiş metallarla işləyir.Bununla bərabər materialların palitrası daima genişlənir: istehsalda dahada gigiyenik ekoloji, əlverişli və texnoloji olan yeni materialların axtarışı və mənimsənməsi gedir.

12. Dizaynda konstruksiyaların çox funksiyalılığı

Dizaynda konstruksiya adətən məmulatın lazımı möhkəmliyini, sərtliyini və davamlılığını təmin edəcək, bir neçə funksiyanı birdən yerinə yetirir.memarlıqda, konstruksiyalar apırcı, diafraqmanın sərtliyi, mühafizə edənlər və s. bölünürlər. Bu qruplardan hər biri müəyyən konstruktiv funksiyasını yerinə yetirərək, xüsusi texnologiyaya malikdir və müvafiq tikinti materiallarından hazırlanır. Bununla bərabər

konstruktiv elementlərin muxtariyyəti mövcuddur: binanın eyni konstruktiv gövdəsinə müxtəlif materiallardan hazırlanmış müxtəlif dekorlu zahiri qılafını və hissələrin konstruktiv həllini seçmək olar. Və yaxud əksinə, zahiri qılafın quruluş və konstruksiyasını saxlayaraq, onun daxili məkanı strukturunu və konstruksiyasını dəyişmək mümkündür. Bu üsuladan, bu gün zəngin tarixi fasadlı (bunanın üz tərəfi) olan şəhər tikililərinin yenidən qurulmasında, memarlar tərəfindən geniş istifadə olunur.

Dizayn formadada bütün bu konstruktiv elementlər mövcuddur, lakin onlar maşın istehsalının texnologiyasının məntiqinə tabe olaraq, məmulatın vahid quruluşunda qarışırlar. Bununla bərabər formanın konstruktiv möhkəmliyini təmin edən elementlər, bir qayda olaraq nəinki gizlədilmir, əksinə məmulatın ümumi quruluşunun özünəməxsus dekorativ elementi kimi tətbiq edilir (məişət cihazlarının büzməli və qıranlı səthi, müasir mebel və cihazda til və torun sərtliyi).

13. Dizaynda konstruksiyaların mövcudluğu

Kütləvi sənaye istehsalının texnologiyasının göstərişlərinə (diktat) əsasən məmulatın forma müxtəlifliyi və onun konstruktiv həllərini əldə etmək üçün, dizaynerlər layihələndirmə prosesində funksional tələblərə və şərait şərtlərinə uyğun olan müxtəlif kompozisiyaları yığmaq imkanı verən uşaq konstruksiyalarında olduğu kimi formanın elementlərinin modulluğuna əsaslanan dəyişkənlik prinsiplərindən geniş istifadə edirlər.

Bu gün, dəyişkənlik əməli olaraq dizaynın böyük tirajlarla bağlı olan bütün sahələrində əsasən də uzun müddət istifadə olunan bahalı məmulatlarda aydın tətbiq edilir. Avtomobili əldə edərkən, sifarişçiyə rəng komplektasiyası, salonun bəzənmə və təchizatını seçmə imkanı verilir. Yüəkək keyfiyyətli radioapapatura da bir sıra dəyişdirilə biləcək bloklardan: səsləndirmə cihazı, maqnitafon, tünər, səs gücləndirici akustik sistem və s. ibarətdir. Eyni ilə mebel və geyim dizaynında da mövcuddur. Konstruktiv elementlərin modulluğu müasir dizaynın səciyyəvi xüsusiyyətdir.

Dəyişkənlik məişət əməkalətlərində böyük vüsət alır. Bu vintaçan dəstdən və ucluğu dəyişdirilən açarlardan başlayaraq universal elektrik ötürücünü elektirk rəndəyə, elektrik mişara, elektrik lobzikə (naxış kəsmək üçün nazik mişar) yonma dairəsinə, perforatora (çuxur qazmaq üçün mexaniki burğu) xarrat və frezer mini dəzqahına

çevrilməyə imkan verən qızmağadək, bir neçə müxtəlif bloklardan ibarət olan çox funksiyalı kompakt yığılan qurğular və mexanizmlərdir.

14. Müharibədən sonrakı çətinliklərə baxmayaraq yeni tipli məktəbin yaradılması

Biz bir yerdə, hər şeyi vahid obrazda birləşən gələcəyin yeni binasını yaradıb ucaltmalıyıq.

Bu proqrama əsasən, müharibədən sonrakı çətinliklərə baxmayaraq yeni tipli məktəbin yaradılmasına başlandı. Müvafiq pedaqoji kadrlar dəvət olundu, emalatxanalar yaradıldı və tədris proqramları inkişaf etməyə başladılar. İlk illər pedaqoji və təsviri axtarışlar və təcrübələr ili oldular.

Bauhauzda tədris, hazırlıq kursundan başlayırdı. Burada tələbələrə material, forma, rənglə işləməyi öyrədirdilər. Bu hazırlıq kursu hamı üçün məcburi idi və yalnız onun müvəffəqiyyətlə bitirənlər mebel, keramika, metal, tekstil, divar təsviri, səhnə dekorasiyası, qrafik və foto incəsənətinin emalatxanalarında xüsusi fənlərin tədrisinə başlayırdılar.

Hazırlıq kursunu Valter Qropius, gənc rəssam İohanes İttenə həvalə etmişdi. Vyanadakı pedaqoji fəaliyyəti dövründə İttenin rəng, məkan və kompozisiyanın dərk etmə sahəsində tamamilə yeni üsul yaratmışdı. Bu qeyri-adi üsul, Bauhauzun mövcud olduğu dövrdə meşşanları qəzəbləndirirdi. İttenlə bərabər, Bauhauzda alman heykəltəraş Gerhara Marks və Layonel Fayningerd işləyirdilər. 1921-ci ildə bu qrupa rəssam Paul kecyedə qoşuldu. 1921-ci ildə öncə Oskar Şlemmer.

Sonra 1922-ci ildə Vasili kadinski, 1923-cü ildə isə Moqoli-Nad kimi bir çoxları abstruksionist qruplaşmalardan Bauhauza qoşulurdular. Bu rəssamların əməkdaşlığı mücərrəd (abstrakt) incəsənətə güclü meyillə ifadə edilir və Bauhauzun keçdiyi inkişaf mərhələlərini əks etdirir.

15. Konstruksiyalar və bionika

Dizayner formayaratması bu gün çox ideyaları, faydaları və yığcam (lakonik) olan hər şeyi bizi əhatə edən təbiətdən alır. Fin dizayneri Alvar Aultonun qeyd edir ki, “Təbiətin əsərlərində -formalar onların daxili konstruksiyasından yaranır”.

Bambukun gövdəsi çox hündür və son dərəcə kiçik diametrinə görə möhkəm davamlılığa malikdir. Boruvari kəsinin birləşdirilmiş içi boş elementlərinin cərgəsi bu konstruksiyanı çox yüngül edir, birləşdirilən yerlərdəki yoğunluqlar və membranalar onun möhkəmliyini təmin edirlər. Təbiət tərəfindən yaradılan bu orijinal konstruksiya müasir teleskopik antenlərə spiniqlərə, masanın istənilən sahəsinə, uzana bilən müasir masa lampalarına nümunə oldu.

Minik avtomobillərinin kuzoru (gövdəsi) məişət texnikasının monolit koppusu kimi müxtəlif müasir şatmplanmış konstruksiyalara, qalınlığı dəyişərək sərtliyi təmin edilən gül ləcəkləri, nümunə ola bilərlər. Sərt konstruksiyanın aydın nümunəsi minimal materila sərf olunan adı toyuq yumurtasının qabığıdır. “Üstü örtülən məkanın “ ölçüsü və qabığın öz qalınlığının nisbəti 1000:1. Bu müşahidə iri aşırımlı məkanı konstruksiyalardan yuxarıda adı şəkilən məişət texnikalarından korpuslarından memarlıqda və dizaynda müxtəlif qılafların formayaratmasının əsasını təşkil edir.

Təbiətdəki minimal səthi sahəsi və müqaviməti olan damcıvarı formanın hərəkəti uçan aparatların və sürətli nəqliyyat vasitələrinin –avtomobillərin, dəmir yolu qatarının və s. formayaratmasının əsasına qoyulub.

16. Ali bədii-texniki emalatxanalarının (ABTEE) layihələndirmənin maket üsullarının daxil edilməsi

VXUTEMAS-a layihələndirmənin maket üsulu daxil edilmişdi. Onun müəllifi N.Ladovski hesab edirdi ki, gələcək memar həcmi-məkan kompozisiya ilə düşünməyi öyrənməli idi, kağızda deyil, həcmdə eskiz yaratmalı idi və yalnız ondan sonra, həcmdə işlənmiş kompozisiyanı kağıza köçürməli idi. Belə üsul ifadə etmə vasitələrini hazırlayarkən fantaziyaya sərbəstlik verməyə kömək edirdi.

Ağac və metal emalı fakültəsində A.Rodçenko, El Lisitski, V.Ttalin və İstehsalat incəsənətinin başqa nümayəndələri dərs deyirdilər. Onların əsas iş prinsipləri: materialların və konstruksiyaların əlverişliliyi, məkanın səmərəli istifadəsi məmulatların çox funksionallığı və mobilliyi idi. Səthi bəzədilmələr qəti surətdə qəbul edilmirdi. Əşyaların gigiyenikliyinə böyük diqqət yetirilirdi. Onlar prinsiplərindən çoxu sonralar dizaynın qaydalarına çevrildilər.

10 il ərzində, metal emalı fakültəsinin peşəkar hazırlığına A.Rodçenko rəhbərlik edib. Onun tərəfindən işlənmiş layihələndirmə konsepsiyasını dizayn-yaratmanın ilk sistemi kimi də ifadə etmək olar.

17. Konstruksiya təsviri forma kimi

Tarixdən də bir çox misallar gətirmək olar ki, qəliz (təmtəraqlı) dekor və qərəzli formaların arxasından əşyanın konstruksiyasını görmək çətindir. Əsasən də bu “barokko” və ən çox da “rokoko” üslublarında daha da aydın büruzə verilir. Belə ki geniş yayılmış komodun (siyirməli paltar şkaflı) forması paltar saxlamaq üçün mebellədən çox, çin güldanını xatırladırdı. Dəbdəbəli dekor bu hissi daha da gücləndirirdi, yalnız bu şəbəkəli pannonun bəzəkli kompozisiyasının ön divarını şətinliklə görünən bölən tikişlərin vasitəsilə, siyirmələri aşakar etmək olurdu.

Sənaye məmulatının bəzəyi və dizayn zidiyyət təşkil edir. Məmulata verilən əlavə bəzək onun bahalanmasına, tirajla buraxılmış dekor iş- təsviri keyfiyyətlərinin, bu səbəbdən də məmulatın bazardakı rəqabət qabiliyyətliliyinin aşağı düşməzinə gətirib çıxarır. Buna görə də estetik sualalrı dekorlama ilə deyil, məmulatın öz formasının, onun konstruksiyasının gözəlliyi, xüsusilədə ayrı-ayrı hissələrinin hesabına həll edirlər.

Bu da, dizayn bir qayda olaraq tikilinin konstruktiv gövdəsinin zahiri bəzəyin arxasında gizlədildiyi memarlıqdan fərqləndirir. Sonuncu nəinki buna tez-tez yol verir, hətta xüsusi dekorativ elementlərin əmələ gəlməsini çox xoş qarşılayır.

18. Gigiyena, ekologiya və dizayn

Yeni bəzən zaman sınağından çıxmamış üzvi kimya məhsulalarının və digər süni materialların hər yerdə yayılması, bu materialların insan tərəfindən gigiyenik və təhlükəsiz istismar məsələsi mühəmləşir. Və bu gün, bu və ya digər materialın yaxud məmulatın əsas göstəricilərindən biri ekologiya və gigiyenanın (Grunepunkt) beynəlxalq tələblərinin uyğunluq nişanıdır.

Uşaqlar üçün yaradılan və istehsal edilən mallarda bu tələblərə riayət etmək çox vacibdir. Belə ki, istehlakçılar üçün alman məlumat institutu “ ştiftunq Varentestin mütəxəssisləri əmn məşhur firmadır. (“Chico”, “Primo”, “Miluqa” və s.) tərəfindən buraxılan müasir əmziclərin istehsalında tətbiq edilən lateks və sikon kimi yeni

materialalrı sınaqdan keçirdilər. Sınaqların nəticələrinə əsasən bu məmulatların bir neçə növünün materiallarının tərkibinə daxil olan buxarlanan maddələrin normala uyğun olmalarına görə istehsaladan çıxarılması məsləhət görülmüşdür. Uşaqlarda allergiya reaksiyaları yaradan boya maddələrindən istifadə edildiyinə görə, ingilis firmasının buraxdığı rezin oyuncaqların istehsaldan çıxarılması faktı da məlumdur.

Bu tələblər, inasının əsasəndə xəstə insanların müddət olduğu yaşayış və istehsal məkanlarında istifadə edilən bəzək materiallarına da aiddir. Bu döşəmə də divar örtüləri, müxtəlif boya və laklar, tavan konstruksiyaları, mebelin və avadlığın hazırlandığı materiallardır.

19. Dizaynın yeni materiallarla istiqamətləndirilməsi

XX əsri haqqı olaraq yeni texnologiya əsri adlandırılır. Toz metal sənayesi, kompyuter və lazer texnologiyaları, mikroelektronika, atom nüvəsinin parçalanması, genetik mühəndislik XX əsr özü ilə yeni materallarda gətirdi. Bu gün keramikanı metaldan möhkəm, şüşəni plastik kimi yüngül və sınımayan, metaldan istilik keçirmə qabiliyyəti ilə şüşə və keramika edən, metal qatışığında, pelietilləndən, poliuritandan, polistioldan və s. Üzvi kimyanın müxtəlif birləşmələrindən, kompozitlərindən hazırlanmış məmulatlar bizi hər yerdə əhatə edirlər.

Müasir bazar əlaqələri istehsal prosesini daimi təkmilləşdirilməsinə yeni effektiv texnologiyaların axtarışına, istehsalata elmi işləmələrin və texniki yeniliklərin yeridilməsinə, yeni materialların tətbiq edilməsinə təkan verirlər. Bütün bunlar nəinki dizayner yaradıcılığının həddlərini genişləndirir, eləcə də onun peşəkar biliklərinin və bacarıqlarının qarşısına xüsusi tələblər irəli sürür.

20. Dizayn və müasir texnologiyalar

Müasir sənaye məmulatı qeyri texnoloji ola bilməz, əks halda o maşın istehsalının məntiqi və bazar qanunları ilə ziddiyyətə girər. Hətta əsərləri nadir olan və tək-tək buraxılan dekorativ tətbiqi incəsənətdə də texnologiya məsələləri elə də sonuncu yerdə dururlar. Şüşədən hazırlanmış təsviri məmulatların yaradılması yalnız üfürmə texnologiyasına bələd olduqdan sonra zərgərlik məmulatlarının isə qiymətli daşlarla işləmə və əlvan metalların emalı təcrübələrinə malik olduqdan sonra mümkün olurdu.

Kütləvi maşın istehsalı şəraitində məmulatların istehsalında və formayaratmasında texnologiyanın rolu dəfələrlə artır və dizaynerin işində əsas məsələlərdən birinə çevrilir.

“Tərəqqi” və “yeni texnologiyalar anlayışları bu gün demək olar ki, sinonimdir. İri kəşflər və elmi-texniki nailiyyətlər dizaynda yeni təsviri formalar və sənaye məmulatlarının yeni texnologiyası çox vaxtında formayaratmanın yeni fəlsəfi şəklində öz əksini tapır. Belə ki, XX əsrin 60-cı illərinin ortalarında formanın qurulmasında xüsusi plastikliyə yüksək qənaətçiliyə və estetik göstəricilərə malik olan sintetik polimerlər əsasında plastmanın əmələ gəlməsi, ənənəvi tökmə, ştamplama və sənaye formayaratmasında yeni texnologiyaların-kalandrlama (parşa və kağızı hamarlayıb ona parıltı vermək) ekstruzion üsullar, rotasiya və vakuum tökmə, müxtəlif sıxma üsullarından yenidən dərkəndilməsinə təkan oldu.

21. Memarlıq mühitinin dizaynı

Müasir dizayner fəaliyyətində interyerlərə və zahiri memarlıq mühitinin dizaynına bölünən, memarlıq mühitinin dizaynı geniş yayılmışdı. Interyerlərin dizaynına interyerlər və ictimai yerlərin, yaşayış məkanlarının və istehsalat binalarının avadanlığı daxildir. Bu məkan növlərinin hər birinin öz xüsusiyyətləri var. Onlarla və minlərlə insanların gəldiyi ictimai binaların interyerində ən mühümü obrazlı-semantik məsələlərdir: unikal obyektin yüksək bədii obrazını yaratmaqdır. Buna görə də dizayner interyerin zahiri görünüşü, onun obrazını təyin edən bəzək materiallarına xüsusi diqqət ayırırlar. Əsasən qiymətli ağac növlərindən, təbii daş və s. bahalı materiallardan istifadə edirlər. eyni vaxtda çoxsaylı insanların bir yerdə topladığı ictimai binalar çox vaxt iri aşırım konstruksiyalı zal xüsusiyyətli məkanlardır. Sonuncu xüsusiyyətə görə dizaynerlər çox vaxt udurlar və tikilinin textonikası interyerin bədii mövzusuna çevrilir. Onlar pilyastrlar (bir tərəfi divara bitişmiş dördkənarlı sütun), aparıcı sütunlar, tir və çatı (ferma) örtülərini bilərəkdən ümumi kompozisiyada dekorativ element, interyerin bəzəyinə verərək xüsusi forma, rəng ilə seçirdilər.

22. Çikaqo memarlıq məktəbi

Avropa üçün yad olan çoxmərtəbəli və kontor evləri və ayrı, təkailəli koteclər XIX-XX əsrlərdə ABŞ sənaye memarlığında nəzərə çarpan hadisə idi. ABŞ-da dizayner

canlanması yalnız XX əsrin 20-ci illərinin sonunda başladı və ilk yüksək zirvəsinə Nyu-Yorkda (1939-1940) keçirilən Ümumdünya sərgidə çatdı. Bununla belə ilk amerikan funksionalizmi dizayn tarixçilərini cəlb edir: onda “hər kəs üçün dizaynın” universal inkişaf modelləri görürlər.

Əsas diqqəti “Çikaqo memarlıq məktəbi” cəlb edir. Çikaqo məktəbində yüngül və davamlı polad karkas və iri şüşə səthlərdən istifadə edilən çoxmərtəbəli kontor binalarının yeni tikinti prinsipləri işlənmişdi. Bu cür memarlıq üslubu mühəndislərlə sıx əməkdaşlıqda yaradılırdı və ilk növbədə sənaye tikintisi idi.

23. Amerikan memarlığının patriarxi L.Sallivenin Şagirdi

Frenk Leyod Raytın fəaliyyəti

Hamı tərəfindən qəbul edilmiş amerikan memarlığının patriarxi L.Sallivenin şagirdi Frenk Llyod Rayt

XX əsrin sonunu polad və buxar əsri adlandıraraq, maşın işini, onun məntiqini, onun formalarını, onun insanlara təsirini tədqiq etməyə, maşın sənayesi yolu ilə ekletika və bayağılığın tirajlanmasının qarşısını almağa çağırırdı. Əl istehsalının çox bahalı olduğuna görə onu qəbul etməyərək, Rayt iddia edirdi ki, dizaynerlər müasir istehsal texnologiyasını və materialların xüsusiyyətini dərinlən tədqiq edərək kütləvi maşın istehsalını, məmulatlarının nümunələrini yaratmalıdırlar. Rayt özü işlərində əsas diqqəti əşyavi mühitin elementlərinin layihələndirməsinə yetirirdi. Onun XIX-XX əsrlərdə yaratdığı, heç bir dekorativ bəzəyi olmayan və zərif proporsiyaları ilə seçilən “preriya evləri” üçün nəzərdə tutulan mebel, dünya dizayn tarixində fəxri yer tutur. Yüz il sonra, 80-ci illərin ortalarında yenidən seriyalarla buraxılan həmin mebel, tamamilə müasir görünürdü.

24. London sərgisinin ardınca dünyanın bir çox paytaxtlarında davam etdirilməsi

London sərgisindən sonra Ümumdünya Sənaye sərgiləri ard-arda dünyanın bir çox paytaxtlarında: Nyu-Yorkda, Vyanada, Sidneydə keçirilməyə başladı. 1855-ci ildən Paris ən iri sərgi mərkəzinə çevrildi. Burada, Mars meydanının o zaman görə nəhəng tikili olan “Maşın qalereyası”, “Sənaye sarayı” inşa olunur. Ən yüksək zirvədə olanı isə, 1989-cu ildə keçirilən Fransız burjua inqilabına həsr olunmuş sərgidir. Onun açılışı üçün mühəndis

Qustav Eyfelin tanınmış qülləsi ucaldılır. Eyfel qülləsi XIX əsrin sənaye inqilabının tərənnümü və daimi eksponatı oldu. O, bütün memarlıq nümunələrindən məşhur oldu, Fransanın paytaxtının əsas rəmzi, müasir memarlıq tarixində çevriliş nöqtəsi oldu.

25. Ümumdünya sənaye sərgilərinin dizaynın inkişafında rolu

Ümumdünya sənaye sərgiləri dizaynın inkişafında böyük rol oynadılar. Bu sərgilərdə texniki məmulatlar incəsənət əsərləri kimi, ilk dəfə olaraq eksponat halında ziyarətçilərə təqdim edilirdi. Burada ilk sənaye məmulatlarının estetik formasının əsas qüsurları üzə çıxdı. Yerli əhalinin tələbatlarına uyğun olaraq, eləcədə rəssamların özlərinin iradəsiz düşüncələr nəticəsində, ilk sənaye məmulatları həddən artıq bəzədilmiş dekorla əl əməyi məmulatlarının köhnə formalarını təkrarlayırdılar. Lakin sərgidə bir araya gəlmiş çoxsaylı məmulatlar zövqsüzlüyü nümayiş etdilər. Bunun nəticəsi olaraq maşın istehsalatı texnologiyasının xüsusiyyətlərinə cavab verən, estetik prinsiplərə əsasən yeni formayaratma axtarışlarına ehtiyac yaranmışdı. Bu problemlərin müzakirəsi böyük ictimai rezonansa və əşyavi mühitin sosial estetik aspektlərinin ilk ciddi dərk edilməsinə səbəb oldu. Sənaye istehsalı sferasında estetik aktiv formalarının yaradılma prinsiplərinin tədqiqi başladı.

26. Çikaqo memarlıq məktəbinin ən tanınmış publisti Luis Sallivenin fəaliyyəti

Memar publisist Luis Salliven (1846-1924) Çikaqo məktəbinin ən tanınmış nümayəndəsidir. O, üzlənmiş kublar şəklində olan metal karkaslı binaların ən birinci layihəçilərindəndir. Minimum dekor şəraitində həmahənglik (harmoniya) əsasən əsas həcmələri mütənasibliyi, pəncərələrin ritmi, hissələrin tərtibatının qüsursuzluğu ilə əldə edilirdi. Forma və funksiyanın nisbətini, yaradıcılığı həqiqilik meyarı hesab edərək o, təbiət qanunu izah edir: “Təbiətdə hər əşyanın öz forması var, başqa cür desək-özünün məhz nə olduğunu, bizdən və başqa əşyalardan nə ilə fərqləndiyini bizə göstərən zahiri xüsusiyyəti var... Hər yerdə və daima forma funksiyanı təqib edir-qanun belədir. Harada ki, funksiya daimidir, orada formada daimidir”.

27.Amerikan memarlığının patriarxi L.Sallivenin Şagidi Frenk Leyod Raytın fəaliyyəti

Hamı tərəfindən qəbul edilmiş amerikan memarlığının patriarxi L.Sallivenin şagirdi Frenk Llyod Rayt

XX əsrin sonunu polad və buxar əsri adlandıraraq, maşın işini, onun məntiqini, onun formalarını, onun insanlara təsirini tədqiq etməyə, maşın sənayesi yolu ilə ekletika və bayağılığın tirajlanmasının qarşısını almağa çağırırdı. Əl istehsalının çox bahalı olduğuna görə onu qəbul etməyərək, Rayt iddia edirdi ki, dizaynerlər müasir istehsal texnologiyasını və materialların xüsusiyyətini dərinlən tədqiq edərək kütləvi maşın istehsalını, məmulatlarının nümunələrini yaratmalıdırlar. Rayt özü işlərində əsas diqqəti əşyavi mühitin elementlərinin layihələndirməsinə yetirirdi. Onun XIX-XX əsrlərdə yaratdığı, heç bir dekorativ bəzəyi olmayan və zərif proporsiyaları ilə seçilən “preriya evləri” üçün nəzərdə tutulan mebel, dünya dizayn tarixində fəxri yer tutur. Yüz il sonra, 80-ci illərin ortalarında yenidən seriyalarla buraxılan həmin mebel, tamamilə müasir görünürdü.

28.Kompyuter dizaynı

Bu gün kompyuter dizaynerin işinə daxil olub, qrafika tərtibatının ağır işini yüngülləşdirərək, yaradıcılığında bədii ideya axtarırları üçün amanını artıraraq əvəzəlməz sirdaş və köməkçisinə çevrilib. Müasir kompyuter proqramları nəinki layihə üzərində işə sərf olunan zaman azaldıb, eləcə də dizaynerin qrafiki və texniki palitrasını xeyli genişləndirib. Buna görə də bu gün üçölçülü qrafikanıda daxil etməklə, xüsusi qrafik təsvirlərinin və konstruktor proqramlarının xüsusi paketləri mühəndis, masa üstü nəşriyyat sistemləri yaradılıb. İxtisaslaşdırılmış dizayner proqramları bir ordu mütəxəssisi əvəz etməyə qadirdilər. Onlar nəinki məmulatın optimal formasını təyin edərək, bu və ya digər konstruksiyaların və materialların seçiminə kömək edərək dəqiq hesablamalar aparırlar, eləcə də üç ölçülü rəsmlərlə yaradılacaq obyektin müxtəlif şəraitlərdə olan modelini hazırlayır, ekstremal şəraitlərdə onun fəaliyyətini yoxlayır. Ancaq belə dar ixtisaslaşdırılmış intellektual proqramlar çox bahadırlar, onları yalnız avtomobil aviasiya və başqa mürəkkəb texnikaların buraxılışı ilə məşğul olan nəhəng sənaye firmaları əldə edə bilərlər.

29. Ulyam Morris və incəsənətkarlarla sənətkarların əlaqəsi naminə hərəkatı

Bir çox tədqiqatçıların fikrinə əsasən, dizayn tarixi, XIX əsrin sonlarında elmi-texniki inkişaf şəraitində incəsənət və həyat əlaqələrinin problemini irəli sürən ingilis sənətşünasları və rəssamlarının nəzəriyyəsi ilə başlayır. Və dizaynın avropa nəzəriyyəsinin başlanğıcında “İncəsənətlərin və sənətlərin əlaqəsi naminə” hərəkatı dayanır. Onun lideri rəssam-praktik, ictimai xadim və istehsalat təşkilatçısı Uilyam Morrisdir (1834-1896). Dizayn nəzəriyyəçiləri elə onun dövründə də, çox-çox sonralarda Morrisə nüfuzlu şəxsiyyət kimi müraciət edirdilər.

U.Morris güclü inkişaf etmiş texnikanın əl, sənətkar əməyi ilə birləşdirilməsini təsvir edərək, yeni həyat tərzinin proqramını yaratmağı təklif etdi. eləcədə U.Morris təsviri sənətləri onlardan yaranan başqa plastik incəsənət növlərinin təməli kimi izah edirdi. O, təsviri sənətin çoxsaylı insanlara əlçatan olan dövrə, orta əsrlərə nəzər yetirir. Onlar natural təsərrüfatla məşğul odluqlarına görə özləri məişət əşyaları və binalar tikirdilər, eləcədə adi fəhlələr tərəfindən əl əməyi prosesi nəticəsində yaradılan əşyalarla xüsusi rəftar edirdilər. Bütün bunlar Morrisin dövrünün adamlarına qeyri-adi görünürdü.

30. Peter Berensin və XIX əsrin əvvəllərinin alman funksioanalizmi

Funksionalizmin Almaniyada yaranması və inkişafı, texniki inkişafın ətraf mühitə təsiri, iri sənaye konsernlərinin inkişafı və onların rəhbərlərinin dövlət siyasətində artan rolu, XX əsrdə incəsənətin əhəmiyyətinin başqa cür dərk edilməsi ilə bağlıdır. XX əsrin əvvəlində Almaniyada sahibkarların, bankların və hökumət dairələrinin iştirakı ilə böyük monopoliyaların yaradılması nəticəsində, rəssamlar və sənayeçilər arasında birlik tez yaranırdı. Sənaye məhsullarının keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə rəsmi dairələrin dəstəyi ilə, 1907-ci ildə bir sıra təsviri sənaye emalatxanalarını, böyük olmayan sənaye və ticarət müəssisələrini, rəssamları və memarları birləşdirən Alman Verkbundu (“istehsal ittifaqı”) yaradıldı.

Artıq yaranmasından 3 il sonra Alman Verkbundu eksponatlarını, müasir sənaye istehsalının məntiqinə əsaslanaraq şüurlu olaraq yaradılan formalarını nümayiş etdirərək bir sıra beynəlxalq sərgilərdə müvəffəqiyyətlə çıxış etdi.

31. Texniki məmulatların formasının estetik mahiyyəti və standartlaşması

Texniki məmulatların formasının estetik mahiyyəti və standartlaşmanın incəsənətin inkişafına olan təsiri, hər il keçirilən Verkbund konqreslərinin diqqət mərkəzində idi. Alman Verkbundunun yaradıcılarından biri, tanınmış alman memarı Perman Mutezius (1861-1927) qeyd edirdi ki, rəssamlar dekorativ ornament sənətkarlarından, maşın istehsalatının şərtlərinə cavab verən yeni formaların axtarış tapşırıqlarını qarşılarına qoyaraq tektonik formalarının yaradıcılarına çevriliblər. Bununla rəssama, bir tərəfdən fabrika istehsalını incəsənətə yaxınlaşdıraraq, maşınla istehsal edilən məmulatların keyfiyyətinə təsir göstərmək imkanı yaranmışdı, o biri tərəfdən isə o, müasir texnikanın səviyyəsinə uyğunlaşaraq formayaratmanın problemlərinə yaxınlaşaraq, bir hissə təsviri məsələləri qurban vermək məcburiyyətində qalırdı. Bununla yanaşı G.Matezius istehlakçının məişətində, onu əhatə edən interyerlərdə islahatlar apararaq, onun zövqünün tərbiyələndirilməsinə xüsusi diqqət ayırırdı.

32. Dizaynerlərin sevimli yaradıcılıq obyektı

Dizaynerlərin sevimli yaradıcılıq obyektı mebelidir. Çox az dizayn ustaları var ki, öz stulunu yaxud kreslosunu yaratmaq cazibəsinə müqavimət göstərə bilib. Mebel dizaynı xüsusi kvintessensiyasıdır. Burada ergonomikaya aid suallar, konstruktiv həllər, istehsal texnologiyası, materialların və formaların qarşılıqlı əlaqəsi, müasir dəbin təsiri üzə çıxır. Mebelin formalarına görə, dizaynın tarixini öyrənmək olar: M.Tonetin XX əsrdə yaratdığı “Vyana stulundan”, Hans Xolyanın müasir taxtı “Merlinə” qədər.

Bu gün dizaynerlər əlil, yaşlı və hərəkət məhdudiyəti olan insanlar üçün mebel və avadanlıq istehsalına böyük diqqət ayırırlar. Dizaynın arsenalında (xəzinəsində) belə insanların həyatını yüngülləşdirməyə, onları normal həyat fəaliyyəti prosesinə qaytarmağa çağıran bir çox ideyalar və ixtiralar var.

33.İnteryerlərin, avtomobillərin, əlil arabaların, nəqliyyat vasitələri və uşaq oyuncaqlarının dizaynı

Bu yaşayış interyerlərinin və müalicə məkanlarının, avtomobillər, arabalar və başqa nəqliyyat vasitələri və s. üçün xüsusi hazırlanmış mebel və avadanlıqlardır. İnsana qayğı,

əşyaların yaradılması və insan üçün əşyavi mühitini təşkil edən dizayn qanunları, burada bir fəaliyyət kimi üzə çıxır.

Mebellə yanaşı, dizaynerin yaradıcılığında xüsusi populyarlığı uşaq oyuncaqları qazanıb. Bu gün o, bir çox dizayn məktəblərində kurs və diplom layihələndirməsinin ən geniş yayılmış mövzularındandır. Oyuncağın layihələndirilməsinə mebellə olduğu kimi, dizayner məsələlərinin kompleksi daxildir. Oyuncaq rahat və təhlükəsiz olmalıdır, o gigiyenik tələblərə cavab verməlidir, sənaye üsulu ilə istehsal olunmalıdır, bahalı olmamalıdır, uşaqda neqativ reaksiyalar yaratmamalıdır və s.

34. 20-ci ilin ilk dizayner məktəbləri

Atdığı ilk addımlardan, dizayn peşə kimi obyektlərin layihələndirməsinin ən geniş spektrinə iddialı idi. XX yüzilliyin əvvəlində, dizaynerlər öz peşə fəaliyyətlərinin dairəsini “taxtadan (sofa) şəhər mühitinə qədər”, 60-cı illərdə isə “iynədən təyyarəyə” kimi bəyan edirdilər. Ümumiyyətlə bu gün insan fəaliyyətinin elə bir sahəsini təsəvvür etmək olmaz ki, orada dizaynerin əməyi olmasın. Memar və rəssamların peşəkar mühitində yaranan dizayn, inkişaf prosesində nəinki təsviri layihə fəaliyyətinin sərbəst növünə çevrilib, eləcədə öz peşə sferasını genişləndirərək, özü təsviri və memarlıq forma yaradılışına fəal təsir etməyə başladı. Geyim və saç dizaynı, qrafik və landşaft dizaynı, foto və fotodizayn kimi yeni yaranan anlayışlar bu gün bizdə adət halı alıb. Dizayn cərəyanları və ixtisaslaşmaları artmaqda davam edir.

Əvvəllər dizayner fəaliyyətinin bölgüsü, dizaynerin işlədiyi materialları nəzərə alaraq keçirilirdi. Bu materialların hər birinin özünə xas xüsusiyyətləri (spesifikasiyası) var idi, layihələndirmə və istehsalat texnologiyası sahəsində xüsusi biliklər tələb edirdi.

35. Müasir dizayner fəaliyyətinin növləri

20-ci illərin ilk dizayn məktəbləri olan Bauhauz, VXUTEMAS-da tələbələrin bölüşdürülməsi bu yolla həyata keçirilirdi: xarrat işi, dulusçu işi, metal emalı, toxuculuq, qrafika (poliqrafiya). Sonralar bu ixtisaslaşmanın siyahısı genişləndirildi: “Emallar” (“Əmam”), “Geyim dizaynı”, “İnteryerlər”, ən son da-“Memarlıq mühitinin dizaynı” yarandı. Bu ixtisaslaşmalar, müasir dizaynerin fəaliyyətinin əsas cərəyanlarıdır. Bu cərəyanlara əsasən, dizaynerlərin ittifaqları yaradılır və dizaynerlərin sərgi və

müsabiqələrində nominasiyalar təyin edilir. Sənaye dizaynından başqa bu gün geyim dizaynı və aksesuarlar, tekstil, qrafika dizaynı, art-dizayn, memarlıq mühitinin dizaynına aiddir. Təhsil dizaynı və nəzəriyyə dizaynı ayrı-ayrı nominasiyalar kimi dəyərləndirilir. Məşhur alman nəşriyyatı “Dyumont tərəfindən nəşr olunan Tomas Hauffenin qısa kursu Dizayn”da avtomobil, kompyuter, əşya, imic, rəbitə, aparatura, yeyinti məhsulları, film, səs dizaynı, alternativ və hətta antidizayn kimi 30 növə yaxın dizayner fəaliyyəti sadalanır.

36. Yaşayış yerlərində, çoxmərtəbəli yaşayış binalarında

layihənin palitra vasitələri

Yaşayış yerlərində, əsasən çoxmənzilli yaşayış binalarında, layihəçinin palitra vəsaitləri daha da azdır. İctimai binalardan fərqli olaraq, yaşayış yerləri adətən ölçülərinə görə çox kiçik olurlar və daha sadə və kompakt formalar dadırlar. Onların interyerini tərtib edərkən əsasən mebel və avadanlığın düzülüşünə fikir verilir. Onların stilistikasına əsasən interyerinin ümumi obrazı formalaşır. Yaşayış interyerinin obrazlı həllinin individuallığı mebeli və avadanlıq elementlərini, tavan, döşəmə, divarların rəng fakturası, eləcə də müxtəlif unikal elementləri-saatları, rəsmləri, çilçıraqları, kaminləri və s. daxil etməklə əldə edilir. Divarların bəzənməsi bir qayda olaraq, elədə əsaslı xarakter daşımır və tez-tez yenilənir. Kiçik ölçülü mənzillərdə, əsasən mobil mebelədən geniş istifadə edilir: açılıb-yığılan masa və divarlar, sekreterlər (yazı stolu növü), kreslo və divan-çarpayı, şkaflar, çarpayılar, kitab-masalar və s. O, məkanın rəşional istifadə olunmasına və eyni yerdə bir neçə funksional prosesləri təşkil etməyə imkan yaradır. Yaşayış interyerləri ilə işlərkən əsas diqqət ergonomikaya ayrılır. İlk öncə bu, mənzildəki fəaliyyət zonalarına aiddir-xörək bişirməyə yer, təsərrüfat işləri aparılan yerlər, ailə üzvlərinin hobbisi, dərş və peşəkar fəaliyyəti (alimlər, yazıçılar və s.) nəzərə alınır və s

37.Sənaye binalarının interyerlərinin təşkilinin xüsusiyyətləri

Sənaye binalarının interyerinin də təşkilinin öz xüsusiyyətləri var. İlk öncə onları istehsal xarakteri təyin edir. Məsələn, poladərilmə sexinin məkan ölçüləri və konstruksiyaları, avtozavodun konveyeri yaxud qol saati yığılan sexdən çox fərqlənəcək. sənaye interyerinin təşkilində əsas diqqət iş görülmə yerə ayrılır: Onun işıqlandırılmasına,

rəng qammasına, istehsal avadanlığının ölçülərinə. İş görülən yer komfortlu olmalı və istehsalədiçi əməyi optimal şəraitlərlə təmin etməlidir.

Özünün inkişaf prosesi nəticəsində, dizayn tədricən şəhərin küçələrinə çıxmağa başladı. Ənənəvi “kiçik memarlıq formaları” və küçə mebelinin lövhələri və avadanlıqları vizual rabitə sistemi ilə əvəzlənməyəndək, dizayn əvvəl avtomobil və köşklər şəklində, sonra isə ticarət avtomatları və telefon boksları şəklində şəhərin küçələrinə çıxırdı. Şəhər mühitinin dizaynı (onun “şəhər dizaynı”da adlandırılır) əsasən 60-cı illərin ortalarında şəhər mərkəzlərində yüksək komfortlu tərtibli piyada məkanlarının yaranması nəticəsində daha da fəal surətdə inkişaf etməyə başladı.

38. Müasir dizayner fəaliyyətinin növləri

Atdığı ilk addımlardan, dizayn peşə kimi obyektlərin layihələndirməsinin ən geniş spektrinə iddialı idi. XX yüzilliyin əvvəlində, dizaynerlər öz peşə fəaliyyətlərinin dairəsini “taxtadan (sofa) şəhər mühitinə qədər”, 60-cı illərdə isə “iynədən təyyarəyə” kimi bəyan edirdilər. Ümumiyyətlə bu gün insan fəaliyyətinin elə bir sahəsini təsəvvür etmək olmaz ki, orada dizaynerin əməyi olmasın. Memar və rəssamların peşəkar mühitində yaranan dizayn, inkişaf prosesində nəinki təsviri layihə fəaliyyətinin sərbəst növünə çevrilib, eləcədə öz peşə sferasını genişləndirərək, özü təsviri və memarlıq forma yaradılışına fəal təsir etməyə başladı. Geyim və saç dizaynı, qrafik və landşaft dizaynı, foto və fotodizayn kimi yeni yaranan anlayışlar bu gün bizdə adət halı alıb. Dizayn cərəyanları və ixtisaslaşmaları artmaqda davam edir.

Əvvəllər dizayner fəaliyyətinin bölgüsü, dizaynerin işlədiyi materialları nəzərə alaraq keçirilirdi. Bu materialların hər birinin özünə xas xüsusiyyətləri (spesifikasiyası) var idi, layihələndirmə və istehsalat texnologiyası sahəsində xüsusi biliklər tələb edirdi.

39. 20-ci ilin ilk dizayner məktəbləri

20-ci illərin ilk dizayn məktəbləri olan Bauhauz, VXUTEMAS-da tələbələrin bölüşdürülməsi bu yolla həyata keçirilirdi: xarrat işi, dulusçu işi, metal emalı, toxuculuq, qrafika (poliqrafiya). Sonralar bu ixtisaslaşmanın siyahısı genişləndirildi: “Emallar” (“Əmam”), “Geyim dizaynı”, “İnteryerlər”, ən son da-“Memarlıq mühitinin dizaynı” yarandı. Bu ixtisaslaşmalar, müasir dizaynerin fəaliyyətinin əsas cərəyanlarıdır. Bu

cərəyanlara əsasən, dizaynerlərin ittifaqları yaradılır və dizaynerlərin sərgi və müsabiqələrində nominasiyalar təyin edilir. Sənaye dizaynından başqa bu gün geyim dizaynı və aksesuarlar, tekstil, qrafika dizaynı, art-dizayn, memarlıq mühitinin dizaynına aiddir. Təhsil dizaynı və nəzəriyyə dizaynı ayrı-ayrı nominasiyalar kimi dəyərləndirilir. Məşhur alman nəşriyyatı “Dyumont tərəfindən nəşr olunan Tomas Hauffenin qısa kursu Dizayn”da avtomobil, kompyuter, əşya, imic, rəbitə, aparaturlar, yeyinti məhsulları, film, səs dizaynı, alternativ və hətta antidizayn kimi 30 növə yaxın dizayner fəaliyyəti sadalanır.

40. Sənaye dizaynı

Sənaye dizaynı dizayner əməyinin sferasında əsas qrupdur, dizayn “sənaye incəsənəti” kimi öz başlanğıcını buradan götürür. Sənaye dizaynının fəaliyyətində əsas yeri alətlər və mexanizmlər tutur. Dəzgah və maşınqayırma, nəqliyyat vasitələri və silah yəni “A” kateqoriyasına aid edilən bütün məmulatları da buraya daxil etmək olar. O, bütövlükdə ölkənin inkişafını təyin edir, ona görə də əsas elmi tədqiqatlar, eksperimental (təcrübi) işlər, ən yeni material və texnologiyaların tətbiqi burada toplanır. Bütün bunlar dizaynerin işinə xüsusi cavabdehlik verir. O, daima dəyişən istehsalat tələblərinə uyğun olaraq, burada yeni məmulatlar yaratmalı olur. Qənaətçilik, məhsulların rahatlığı və təhlükəsiz istismarı, cəlbədicə zahiri görünüş-bütün bunlar dizaynerin həll edəcəyi məsələlərdən bir neçəsidir.

Bu gün dizayner fəaliyyətinin ən geniş yayılmış sahəsi kütləvi istehlak malları adlandırılan məişət əşyalarıdır. Onların arasında qab-qacaq, məişət cihazları, audio və videoaparaturlar, elektrik aqreqatlar və mexanizmlər, mebel və s.

41. Dizaynerlərin sevimli yaradıcılıq obyektı

Dizaynerlərin sevimli yaradıcılıq obyektı mebelədir. Çox az dizayn ustaları var ki, öz stulunu yaxud kreslosunu yaratmaq cazibəsinə müqavimət göstərə bilib. Mebel dizaynı xüsusi kvintessensiyasıdır. Burada ergonomikaya aid suallar, konstruktiv həllər, istehsal texnologiyası, materialların və formaların qarşılıqlı əlaqəsi, müasir dəbin təsiri üzə çıxır. Mebelin formalarına görə, dizaynın tarixini öyrənmək olar: M.Tonetin XX əsrdə yaratdığı “Vyana stulundan”, Hans Xolyanın müasir taxtı “Merlinə” qədər.

Bu gün dizaynerlər əlil, yaşlı və hərəkət məhdudiyyəti olan insanlar üçün mebel və avadanlıq istehsalına böyük diqqət ayırırlar. Dizaynın arsenalında (xəzinəsində) belə insanların həyatını yüngülləşdirməyə, onları normal həyat fəaliyyəti prosesinə qaytarmağa çağıran bir çox ideyalar və ixtiralar var.

42. İnteryerlərin, avtomobillərin, əlil arabaların, nəqliyyat vasitələri və uşaq oyuncaqlarının dizaynı

Bu yaşayış interyerlərinin və müalicə məkanlarının, avtomobillər, arabalar və başqa nəqliyyat vasitələri və s. üçün xüsusi hazırlanmış mebel və avadanlıqlardır. İnsana qayğı, əşyaların yaradılması və insan üçün əşyavi mühitini təşkil edən dizayn qanunları, burada bir fəaliyyət kimi üzə çıxır.

Mebellə yanaşı, dizaynerin yaradıcılığında xüsusi populyarlığı uşaq oyuncaqları qazanıb. Bu gün o, bir çox dizayn məktəblərində kurs və diplom layihələndirməsinin ən geniş yayılmış mövzularındandır. Oyuncağın layihələndirilməsinə mebeldə olduğu kimi, dizayner məsələlərinin kompleksi daxildir. Oyuncaq rahat və təhlükəsiz olmalıdır, o gigiyenik tələblərə cavab verməlidir, sənaye üsulu ilə istehsal olunmalıdır, bahalı olmamalıdır, uşaqda neqativ reaksiyalar yaratmamalıdır və s.

43. Memarlıq mühitinin dizaynı

Müasir dizayner fəaliyyətində interyerlərə və zahiri memarlıq mühitinin dizaynına bölünən, memarlıq mühitinin dizaynı geniş yayılmışdı.

İnteryerlərin dizaynına interyerlər və ictimai yerlərin, yaşayış məkanlarının və istehsalat binalarının avadanlığı daxildir. Bu məkan növlərinin hər birinin öz xüsusiyyətləri var. Onlarla və minlərlə insanların gəldiyi ictimai binaların interyerində ən mühümü obrazlı-semantik məsələlərdir: unikal obyektin yüksək bədii obrazını yaratmaqdır. Buna görə də dizayner interyerin zahiri görünüşü, onun obrazını təyin edən bəzək materiallarına xüsusi diqqət ayırırlar. Əsasən qiymətli ağac növlərindən, təbii daş və s. bahalı materiallardan istifadə edirlər. eyni vaxtda çoxsaylı insanların bir yerdə topladığı ictimai binalar çox vaxt iri aşırım konstruksiyalı zal xüsusiyyətli məkanlardır. Sonuncu xüsusiyyətə görə dizaynerlər çox vaxt udurlar və tikilinin textonikası interyerin bədii

mövzusunə çevrilir. Onlar pilyastrlar (bir tərəfi divara bitişmiş dördkənarlı sütun), aparıcı sütunlar, tir və çatı (ferma) örtülərini bilərəkdən ümumi kompozisiyada dekorativ element, interyerin bəzəyinə verərək xüsusi forma, rəng ilə seçirdilər.

44. Yaşayış yerlərində, çoxmərtəbəli yaşayış binalarında layihənin palitra vasitələri

Yaşayış yerlərində, əsasəndə çoxmənzilli yaşayış binalarında, layihəçinin palitra vəsaitləri daha da azdır. İctimai binalardan fərqli olaraq, yaşayış yerləri adətən ölçülərinə görə çox kiçik olurlar və daha sadə və kompakt formalar dadılar. Onların interyerini tərtib edərkən əsasən mebel və avadanlığın düzülüşünə fikir verilir. Onların stilistikasına əsasən interyerinin ümumi obrazı formalaşır. Yaşayış interyerinin obrazlı həllinin individuallığı mebeli və avadanlıq elementlərini, tavan, döşəmə, divarların rəng fakturası, eləcədə müxtəlif unikal elementləri-saatları, rəsmləri, çilçıraqları, kaminləri və s. daxil etməklə əldə edilir. Divarların bəzənməsi bir qayda olaraq, elədə əsaslı xarakter daşımır və tez-tez yenilənir. Kiçik ölçülü mənzillərdə, əsasən mobil mebelədən geniş istifadə edilir: açılıb-yığılan masa və divarlar, sekreterlər (yazı stolu növü), kreslo və divan-çarpayı, şkaflar, çarpayılar, kitab-masalar və s. O, məkanın rəşional istifadə olunmasına və eyni yerdə bir neçə funksional prosesləri təşkil etməyə imkan yaradır. Yaşayış interyerləri ilə işlərkən əsas diqqət ergonomikaya ayrılır. İlk öncə bu, mənzildəki fəaliyyət zonalarına aiddir-xörək bişirməyə yer, təsərrüfat işləri aparılan yerlər, ailə üzvlərinin hobbisi, dərş və peşəkar fəaliyyəti (alimlər, yazıçılar və s.) nəzərə alınır və s.

45. Sənaye binalarının interyerinin təşkilinin xüsusiyyətləri

Sənaye binalarının interyerinin də təşkilinin öz xüsusiyyətləri var. İlk öncə onları istehsal xarakteri təyin edir. Məsələn, poladərismə sexinin məkan ölçüləri və konstruksiyaları, avtozavodun konveyeri yaxud qol saati yığılan sexdən çox fərqlənəcək. sənaye interyerinin təşkilində əsas diqqət iş görölən yerə ayrılır: Onun işıqlandırılmasına, rəng qammasına, istehsal avadanlığının ölçülərinə. İş görölən yer komfortlu olmalı və istehsaledici əməyi optimal şəraitlərlə təmin etməlidir.

Özünün inkişaf prosesi nəticəsində, dizayn tədricən şəhərin küçələrinə çıxmağa başladı. Ənənəvi “kiçik memarlıq formaları” və küçə mebelinin lövhələri və avadanlıqları

vizual rabitə sistemi ilə əvəzlənməyənədək, dizayn əvvəl avtomobil və köşklər şəklində, sonra isə ticarət avtomatları və telefon boksları şəklində şəhərin küçələrinə çıxırdı. Şəhər mühitinin dizaynı (onun “şəhər dizaynı”da adlandırılır) əsasən 60-cı illərin ortalarında şəhər mərkəzlərində yüksək komfortlu tərtibli piyada məkanlarının yaranması nəticəsində daha da fəal sürətdə inkişaf etməyə başladı.

46. Şəhər mühitinin dizaynı

Özünün inkişaf prosesi nəticəsində, dizayn tədricən şəhərin küçələrinə çıxmağa başladı. Ənənəvi “kiçik memarlıq formaları” və küçə mebelinin lövhələri və avadanlıqları vizual rabitə sistemi ilə əvəzlənməyənədək, dizayn əvvəl avtomobil və köşklər şəklində, sonra isə ticarət avtomatları və telefon boksları şəklində şəhərin küçələrinə çıxırdı. Şəhər mühitinin dizaynı (onun “şəhər dizaynı”da adlandırılır) əsasən 60-cı illərin ortalarında şəhər mərkəzlərində yüksək komfortlu tərtibli piyada məkanlarının yaranması nəticəsində daha da fəal sürətdə inkişaf etməyə başladı.

Son zamanlar, əgər söhbət piyada küçələri və şəhər mərkəzlərində olan kiçik tərtibli, guşələrdən gedirsə, ənənəvi “bağ-park incəsənəti” və “landşaft memarlığı” anlayışları əvəzinə daha çox “landşaft dizaynı” anlayışı işlədilir. Eləcədə, buketin yaşıl kompozisiyasını, miniatür bağı yaxud interyerdə yaşıl güşəni tərtib edən incəsənət kimi “fitodizayn” anlayışları işlədilir.

47. Geyim və aksesuarların dizaynı

Geyim dizaynının inkişafı böyük vüsət alır. Hələ 60-70-ci illərdə dəb, rəssam-modelyerlərin individual əsasəndə sifarişlə hazırlanmış unikal işlərinə bölünürdü; modelyer-dizaynerin işləri-tikinti sənayesinin seriyalarla istehsal edilən məmulatlarıdır. Bu gün həm “kutyurdan” (haute couture), həm seriya ilə buraxılan “pred-a-parte” (pret-a-porter) mallarıda geyim dizaynına aid edirlər. Bu bir qədər də dəbin dizayna verdiyi qiymətdir, ancaq bu ən çox onunla izah olunur ki, dəb sənayesi ən müasir texnologiyalar, materiallarla təchiz olunur, öz publikasının zövqünü təqib edərək və onları qabaqlayaraq daha da demokratikləşir və geniş əhali təbəqəsi ilə istiqamətlənir.

48. Kompyuter dizaynı

Bu gün kompyuter dizaynerin işinə daxil olub, qrafika tərtibatının ağır işini yüngülləşdirərək, yaradıcılığında bədii ideya axtarırları üçün amaanını artıraraq əvəzədməz sirdaş və köməkçisinə çevrilib. Müasir kompyuter proqramları nəinki layihə üzərində işə sərf olunan zaman azaldıb, eləcədə dizaynerin qrafiki və texniki palitrasını xeyli genişləndirib. Buna görə də bu gün üçölçülü qrafikanıda daxil etməklə, xüsusi qrafik təsvirlərinin və konstruktor proqramlarının xüsusi paketləri mühəndis, masa üstü nəşriyyat sistemləri yaradılıb. İxtisaslaşdırılmış dizayner proqramları bir ordu mütəxəssisi əvəz etməyə qadirdilər. Onlar nəinki məmulatın optimal formasını təyin edərək, bu və ya digər konstruksiyaların və materialların seçiminə kömək edərək dəqiq hesablamalar aparırlar, eləcə də üç ölçülü rəsmlərlə yaradılacaq obyektin müxtəlif şəraitlərdə olan modelini hazırlayır, ekstremal şəraitlərdə onun fəaliyyətini yoxlayır. Ancaq belə dar ixtisaslaşdırılmış intellektual proqramlar çox bahadırlar, onları yalnız avtomobil aviasiya və başqa mürəkkəb texnikaların buraxılışı ilə məşğul olan nəhəng sənaye firmaları əldə edə bilərlər.

49. Art-dizayn

Dizayn öz inkişaf prosesində nəinki sərbəst təsviri layihə mədəniyyətinə çevrildi, eləcədə memarlıqda, heykəltəraşlıqda, dekorativ tətbiqi incəsənətdə formayaratmaya təsir etməyə başladı. Təsviri layihə fəaliyyətinin bu növlərinin kəsişməsində avanqard cərəyanı əmələ gəldi. Onların nəticələrini eyni dərəcədə tətbiqi incəsənətin avanqard formalarına, eləcədə dizayna aid etmək olar. Beləliklə, dizaynda təsviri və memarlıq formayaratmasının sintezinə yönəldilmiş, ümumi olaraq “art-dizayn” adlandırılan bir sıra yaradıcılıq cərəyanları əmələ gəldilər. burada əsərlər, incəsənətdə olduğu kimi çox vaxt tək-tək yaranırdılar, formayaratmanın təməli isə dizaynın fəlsəfəsinə əsaslanırdı. Dizayn fəlsəfəsinə məmulatların ergonomikliyi, müasir material və texnologiyalara istiqamətlənmə, dəb cərəyanları və s. təşkil edir.

50. Dizaynın astanasında

Dizayn bir neçə layihə mədəniyyətinin sahələrinin təsviri layihə proqramları, kütləvi sənaye, mühəndis layihələndirməsi, elmin kəsişməsində yaranırdı. XIX əsrin ortalarında

avropa ölkələrində predmet aləminin formayaratma sahəsinin böhranlı bədii şəraiti, sənətlərin tənəzzülə uğraması, cəmiyyətin həyat fəaliyyəti proseslərinin predmetləşdirilməsində məna və forma arasında olan uyğunsuzluq, formayaratmanın “əbədi” fundamental prinsiplərinin pozulması nəticəsində sənayenin dünyaya hökmranlıq etmək üçün özünə yol açması, dizaynın yaranma səbəbləridir.

İlk dizaynın praktikasısı çox primitiv idi. İstehsal edilən məhsulun funksionallığı və faydalılığı ilə mühəndislər məşğul olurdular, dizaynerlər isə yalnız onun estetik görünüşünə cavabdeh idilər. dizaynerlər istehsalatın mexanikləşdirilməsinin keçmişlə olan bağların qırıldığına apardığını anlamayaraq, kütləvi istehsalın nümunələrində ənənəvi əl əməyi ilə yaradılan məmulatlara xas olan forma, üslub və materialları yamsılayırdılar. Sənaye məmulatlarının ilk nümunələri əsrlər boyu toplanan sirləri, təcrübə və ənənələri nəsildən-nəsilə ötürülən sənətkar və manufaktura istehsalının keyfiyyətli məmulatlarından, öz qeyri-mükəmməlliyi ilə seçilirdilər. ondan başqa da, maşın üsulu ilə hazırlanmış malların adət edilməmiş formalarında, eləcə də yüzlərlə və minlərlə bir-birinə bənzəyən malların kütləvi tirajlama düşüncəsində estetik yabancılıq aşkar edildi.